

ERDÉLYI MÚZEUM

XII. kötet.

1895.

V. füzet.

Dák várak Udvarhelymegye keleti és éjszaki hegyvidékein.

Az 1894 nyarat Udvarhelymegye tevékeny s a megyei múltért melegen érdeklődő alispánjának, *Ugron János* úrnak, szíves meghívása folytán a Hargita lánczolatának nyugati lejtőjén s főleg a Nagy-Küküllő és Olt közén észlelhető régiségek, hajdankori emlékek tanulmányozásának szentelve, e sok fáradsággal és nem kis nélkülözéssel végzett megfigyelésekből, miután a szerencsés megoldáshoz juttatott keleti limes leírását a M. Tud. Akadémia részére immár átszolgáltattam, legyen szabad egy pár, részben egészen új, részben megújított adalékkal járulnom az igen tisztelt Múzeum-Egylet elé.

Udvarhelymegye sajátos geographiai helyzeténél fogva sokkal szorosabb kapcsolatban állott észleleteim szerint a rómaiak előtt és után is a messzi kelettel, amott a Keleti Kárpátok erdős lánczolatán túl elterülő szármát lapály népeivel, mint a minő viszonyt korunk forgalmi statistikája után feltételezhetnénk.

A szó szoros értelmében itt, a két Küküllőnek az erdélyi fel-föld szívéhez, Gyulafehérvárhoz, az árpádkori és nemzeti fejedelmek idejebeli centrumhoz, áramlott a múlt idők közgazdasági venája s zivataros időkben, úgy látszik, itt viharzottak legerősebben végig azok a vész hullámok, melyek Kr. u 260—270 között Traianusnak annyi vér és pénzáldozatba került Daciáját megdöntötték s a népvándorlás gyorsan váltakozó alkotásainak még nyomait is majdnem a felismerhetetlenségig elsöpörték. Csoda-e azután, ha a népek és hadak eme nagy országútján az egymás nyomába lépő századoknak szinte hevenyészve rögtönzött, a pillanatnyi szükséglet nyomasztó hatásától életre hívott hadászati építkezéseinek kutatásánál nem találkozunk azokkal a jellemző sajátságokkal, melyek a rendezett állami élet nyilvánulásaként még a védelmi művekre is rányomják bélyegüket s szinte tétovázó tapogatózással vagyunk kénytelenek a regék és mondák büvkörének ködgomolyától is sokféleképen elhomályosított romok meghatározásánál tapogatózni?

De a bűvárlati lelkesedést még inkább fokozó nehézségek és bizonytalanságok daczára szabad-e kishitűen félreállanunk ott, hol egy természeti szépségekben annyira megáldott, a nemzeti múlt annyi felemelő példájával jeleskedő ősi törvényhatóságunk legrégebb emlékeinek felderítésére szólít el a közvélemény? Azért engedje meg nekem az igen tisztelt szakosztály, hogy leplezetlen őszinteséggel, de legjobb tudatom és legszentebb meggyőződésöm sűgallata szerint nyilatkozhassam ez alkalommal épen azokról a várakról, melyeknek legnagyobb jelentőséget tulajdonítok az Udvarhelymegye felé kelettől a Hargita gerinczen át beáramlott népmozgalmakban.

Így keressük fel először is az Alcsikból az Olt rákosi szorosához irányult ősrégi útvonal kulesát, a Bibarczfalvával szemben emelkedő Tiborecz várát, azután tekintjük meg a rikai átjáró fedezésére szánt Kustély várát, onnan nézzünk át a két Homorod közöttől dominált homorod-almási Várhegyre s végül keressük fel a Nagy-Küküllő forrásvidékénél rejtőző mesés Tartód várát.

I. Tiboreczvára Bibarczfalvánál.

Már Benkő József¹⁾ megemlékezik Bibarczfalváról s az itt látható rommaradványt római castrumnak minősíté. Utánna Neigebaur,²⁾ ki gróf Kemény József támogatásával és buzdítására 1847-ben a régi Dácia területét a Dunától beútaza volt s mint a porosz király bucuresti consulja, a legteljesebb hatósági assistentiát és előzékenységet élvezte mindenütt, de fő figyelmét specialiter a római emlékekre fordítá, Bibarczfalvánál szintén római maradványt feltételez a Benkő szerint ott felmerült urnák, római érmekre útalólag. Ugyanezt a véleményt visszhangoztatá Ackner Mihály, Neigebaur útitársa és Dacienjének bevezetője 1856-ban a bécsi cs. és kir. műemléki bizottsághoz (Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale) benyújtott jelentésében.³⁾

Orbán Balázs a Baczonvize, Várpataka és Fehérföldpataka közötti tetőormon 2--3 öl magas, 3--4 öl széles gátonyra akadt,

¹⁾ Benkő József Transsilvania. Vindobonae 1778. I. kötet 548. lapján.

²⁾ Neigebaur Dacien. Aus den Ueberresten des klassischen Alterthums mit besonderer Rücksicht auf Siebenbürgen. Kronstadt 1851. 279. lapján.

³⁾ Die römischen Alterthümer und deutschen Burgen in Siebenbürgen. Jahrbuch der k. k. C. C. Wien I. 1856. különlenyomatban is.

mely a hegy fennlapját hosszúkás idomban úgy tartja körül, hogy észak-nyugati és észak-keleti részén hegyes csúcsba jön egybe. A két csúcs közti száraz nem egyenlők, mert északi oldala nagyon kis hajlítással bír, míg déli oldala csaknem félkört képez, úgy hogy e vár alakját körszelethez hasonlíthatjuk, melynek területe ezer lépés, hossza 400, legnagyobb szélessége 240 lépés. Hasonló terjedelemmel csakis a csiki Bálványos birt. A vár gátonyának nincsenek sánczai s kőakatnak sem látszik nyoma, de átvágatás útján meggyőződött arról, hogy falakat létezett egykor s oly hatalmas földréteg alá került a falomladék, hogy azon 2—3 százados tölgyek nőhettek fel. Így tehát legalább is 5 század tölt el, mióta a vár összeomlott. A hagyomány Szt.-István korában ezt a Bálványos várát az ősi hit két menvárául emlegeti Orbán szerint. «Tiburcz Sarolta fia, hitbuzgóságában ide menekült az új hit elől, hol háborítatlanul áldozhatott egy ideig Hadúrnak.»⁴⁾

Ilyenformán szinte bizonyosra kell vala vennem nekem is, ki a rómaiak településeit némi előszeretettel kutatgatom: hogy ezen a feltűnő hegyfokon, ott Bibarczfalvával szemben, Dacia egyik határszéli őrállomása vár reám. Az ásványvizeiről s legutóbb különösen a fővárosig terjeszkedő Baross forrásáról ismeretes csinos székely községtől délre 120 méternyi magasságban feldomboruló hegytető lombos erdődsze annyira elfedi a keresett romokat, hogy csakis tapasztalt helyismerő kalauzolása mellett akadhatunk azokra. Hogy távolról még kevésbé látszik, azt mondani sem szükséges. Annál észrevehetőbb azonban maga a Várhegy, melyet jó helyismerő a Rika hegylánczától délfelé a Nádas erdőn fel a Szász-Somos vagy *Köves Hágóra* haladtában az erdőségek minden nyílásából azonnal észrevehet.

A két Baczon patakát (485 méter) a falun kívül elterülő rétről átlépve, rögtön a hegy aljára érkezünk s akár a még mindig kivehető s helyenkint járható várúton, akár az erdei csapásokon fél óra alatt könnyen elérhetjük a vártetőt. Alig érkezünk a várfalhoz, rögtön tisztába jövünk azzal is, hogy a rómaiaktól tévesen származtaták Benkő és követői. Eltekintve attól a szintén figyelmet érdemlő körülménytől, hogy a rómaiak az ilyen izolált magaslatokat castrum

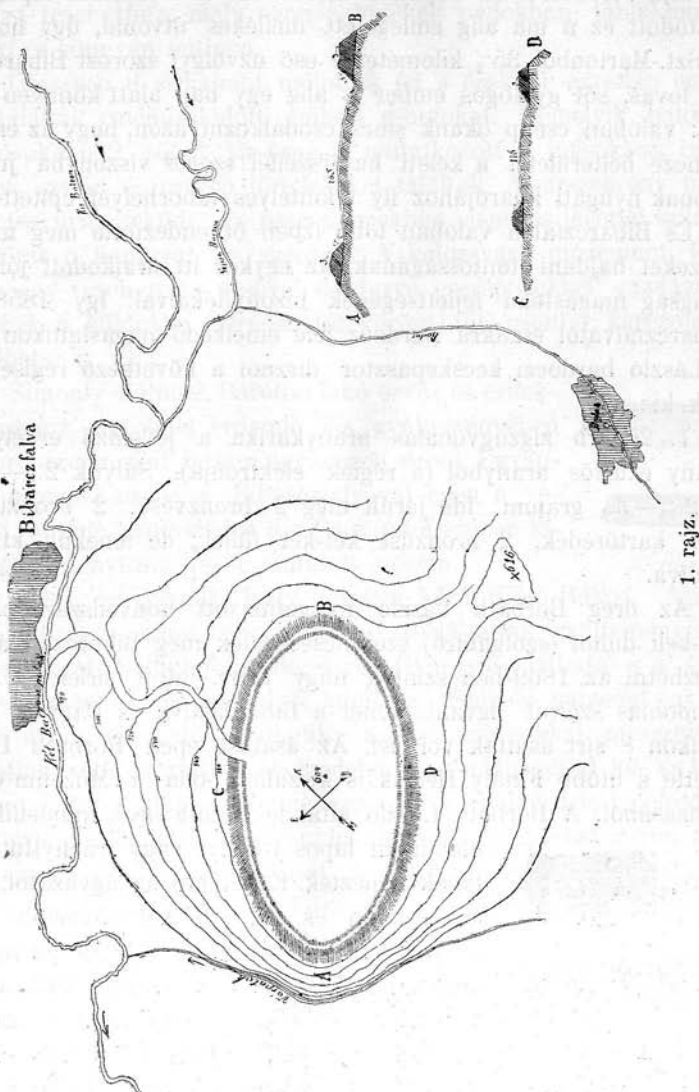
⁴⁾ Orbán Balázs. A székelyföld leírása I. kötet. Udvarhelyszék 1868. Pest Ráth Mór bizománya. 215—6. lapjain.

építésre csakis ott használták fel, a hol mint Britanniában a caledoniai vallum (Vallum Antonini Pii) mentén a térvizonyok és védelmi tekintetek arra mintegy reá kényszerítették őket: a Tiborez váránál sem az építkezésben nem találjuk meg a római jelleget, sem római leletekre nem találunk. Még a szokásos cserépnémük, fedélcserépek, építő téglák sem mutatkoznak. Sőt bejárva az egész várterületet, arra a meggyőződésre jutunk, hogy az falazással sem bírhatott soha. Hisz a kincskeresők (különösen Rápolti Elek nevű) itt is, mint a többi székely várban jobb ügyszó méltó buzgalommal felforgattak minden kiteszőbb részletet s a várterületen is erősen megpróbálták szerencsésük. És sehol semmi legkisebb lelet! Már pedig akár mekkora pusztító mester legyen is az idő vasfoga, a római legionariusoknak jó kövér mészhabarccsal sziklakeménységűvé alakított falépitményeit soha szét nem rombolhatja annyira, hogy legalább a vakolattörmelékét s a conglomeraticus falrészleteket meg ne találhassuk. Pusztta földvárral van tehát itt dolgunk s a vár építői a belterületről ásták ki azt a földtömeget, mely a Bodos-féle levél lenyomataival a geologusok előtt is némi hírre jutott trachyttufa darabokkal nyert nagyobb szilárdságot. Ilyennek találtam végig a ma is szilárdan álló s befelé 1·5—2 m. lejtő, koronáján 2—3 méter szélességű, kifelé a hegylejtőt készakarva magasító falat. A várátány tehát, daczára annak, hogy nem 2—3 öl magasságú s még kevésbé 3—4 öl szélességű, azért méreteiben elég tekintélyesnek mondható. Alakja a hegytetőhöz alkalmazkodó ellypsis, mely a 604 m. magas tetőt 800 méternyire keríti be. A hosszabb átmérő 263 m. (A—B) a kisebb (C—D) 116 m. A belterületet sűrű erdőség fedi, úgy hogy nem nyerünk teljes áttekintést várunkról. Kelet, éjszak és nyugat felől meredek s csupán dél felé Bodos község irányában függ össze egy hegynyak által. A térvizonyokat, s átmetszeteket, valamint a vártól nyugatra lefutó Várpatákát és a bodosi patakna a Baczon patakához csatlakozását mellékelt rajzunk teszi szemléltetővé és a szónál is érthetőbbé.

Orbának annyiban teljesen igazat adhatunk, hogy ez a vár terjedelménél és elhelyeztetésénél fogva a maga idejében a mai Székelyföld legjelentékenyebb védművei közé tartozhatott.

A mennyire sikerült Erdővidék topographiájáról tájékozódhatnom, kimondhatom azt is: hogy az egész vidék katonai főhadiszál-

lását a Tiborczvárában látom. A Tiborczvár strategiai fontosságát ugyanis csak akkor érthetjük meg kellőképen, ha magunkat abba a

1. rajz.

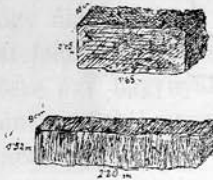
korba képzeljük, a midőn a napjainkban csakis szegény alsziki népesség által használt csik-verebesi átjáró az 1269 m. Petecske és 1151 m. Mitács alatt az Olt felső völgyét Barót környékével a mainál

állandóbb és biztosabb kapcsolatban tartotta. S ha meggondoljuk: hogy Csik Verebesről az uzpataki szoros felé ki a szármát lapályhoz folytatódott ez a ma alig emlegetett mellékes útvonal, úgy hogy a Csik-Szt.-Mártonból 35² kilométerre eső uzvölgyi szorost Bibarczfalváról lovas, sőt gyalogos ember is alig egy nap alatt könnyen elérhette: valóban csepp okunk sincs csodálkozni azon, hogy az erdélyi medencez belterületei a keleti határszéllel szoros viszonyba juttató átjárónak nyugati kijárójához ily tekintélyes táborhelyet építettek.

És Bibarczfalva valóban több ízben örvendeztette meg már a régészeket hajdani fontosságának, az egykor itt uralkodott jólét és gazdagság magasfokú fejlettségének bizonyítékaival. Így 1858-ban a Bibarczfalvától északra Bardocz felé emelkedő magaslatokon Bogdan László bardoczi kecskepásztor disznói a következő régiségeket tarták ki:

1. 25 drb zigzugvonalas aranykarika a jellemző erdélyrészi halvány ezüstös aranyból (a régiek elektronja). Súlyuk 2.₁—2.₃—2.₇—2.₇₅—3.₄ gramm. Ide járult még 2 bronzvéső, 2 bronztőr, 1 bronz kartöredék, 2 bronzüst két-két füllel; de fenekük ki volt lyukadva.

Az öreg Borbáth László nyugalmazott honvédszázadost és 1869-beli dullot (szolgabíró) szerencsés valék még Bibarczfalván kikerdezhetni az 1869-ben szintén nagy hírre jutott sírleletek felől. Köztudomás szerint ugyanis ismét a Bibarczfalva és Bardocz közti fennsíkon 8 sirt ásattak volt fel. Az ásatást épen Borbáth László kezdte s utóbb Finály Henrik is kiszállott oda a Múzeum-egylet megbízásából. A Borbáth László által felásatott sírok mindenikének

2. rajz.

oldalfalait lapos trachyt vagy trachyttufa kőlapok képezték. Egy kőlap az ágyazatot, kettő a hosszabb és kettő a két rövidebb oldalt fedte s felül egy hatodik fedőlap az egészet bezárta. A kőlapok terv szerint valának kiformálva, széleiket kinagyolták s annyira ügyeltek az összeillesztésre, hogy még az éleket is letapasztották. Tehát valódi kőszekevény sírok valának. Borbáth László e kölemezekből többet házához vitetett s lépcsőül, udvari asztalul alkalmaztatott. A két legjellemzőbbet le is mértem. Mindkettő fedőlap volt. A trachyttufából durván kinagyolt hosz-

szabb, 22 m. hosszú, 0.52 széles és 0.09 vastag. Ez egy hatalmas sirt fedhetett. A másik hossza 1.6, szélessége 0.65, vastagsága 0.10. Anyaga trachyttufa, mely azon a vidéken padokban, táblákban alakult ki és könnyen fejthető.

Összesen 8 sírhalmot nyitottak fel s ezekből egyetlen egy sírban találtak calcinisálódott emberi csontokat. Némelyik halomban 1, másokban 2, sőt 3 sír-üreg is mutatkozott s másokban csupán hamut, szenet és cserép töredékeket találtak. A sírszekrény mellett természetes urna feküdt. Az összes sírokban jaspis és jásópál szilánkok vegyültek a hamuval és szénnel. A kolozsvári múzeumot Finály innen egy trachyttufa vésővel és durva cseréptélelkel gazdagítá. E cserepeken különféle czirádázatot, köröm, újj, csontár karczolatokat észlelhetünk.

Simonfy Sámuel, Baróton lakó orvos és érdeklődő régész, figyelmet érdemlő kis gyűjteményében két bronzrudacskát láttam ugyanezen sírból. Ugyancsak nevezett orvos a Bibarczfalvával épen a verbesi út felé szomszédos Kis-Bacsonból szépen kismított trachyttufa vésőt mutatott nekem.

3. rajz.

8 ha ide vesszük, hogy kereken körül Felső-Rákos, Ágostonfalva, Vargyas, mind bronznemüket szolgáltatnak gyűjteményeinkbe, sőt a közel Bölönből a Sepsi-Szt.-Györgyön látható s a székely földre igazán becses adattárul kínálkozó Székely múzeum egy valószínűs depotlellet dicsekedhetik: azt hiszem sokkal messzebb kereshetjük a bibarczfalvi vár eredetét is az eddiginél. A kő- és bronzcultura határozottan a rómaiakkal nyerte felföldünkön befejeződését. Ők terjesztették el a hatalmukba kerített bányászat révén a vasnak szélesebb körű használatát. A bronzeszközök használata tehát római előtti időket jelent s Tiborcsvára fénykorát is a rómaiak betelepítése előtti időkre utalják e röviden érintett leletek.

De hogy itt valóban a messzi hajdankorra visszavezető építkezéssel állunk szembe, azt még bővebben kifejthetjük a következő várépítményekkel eszközöndő összehasonlítások segítségével. Lássuk tehát a Bibarczfalvától nyugotra a *Rika* átjárója felett ide legközelebb porladozó *Kustély* vagy népies nevén *Kustaly* várát.

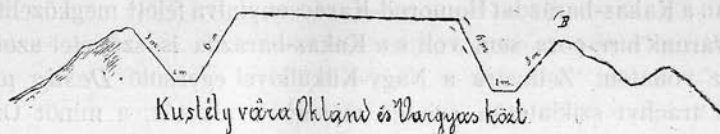
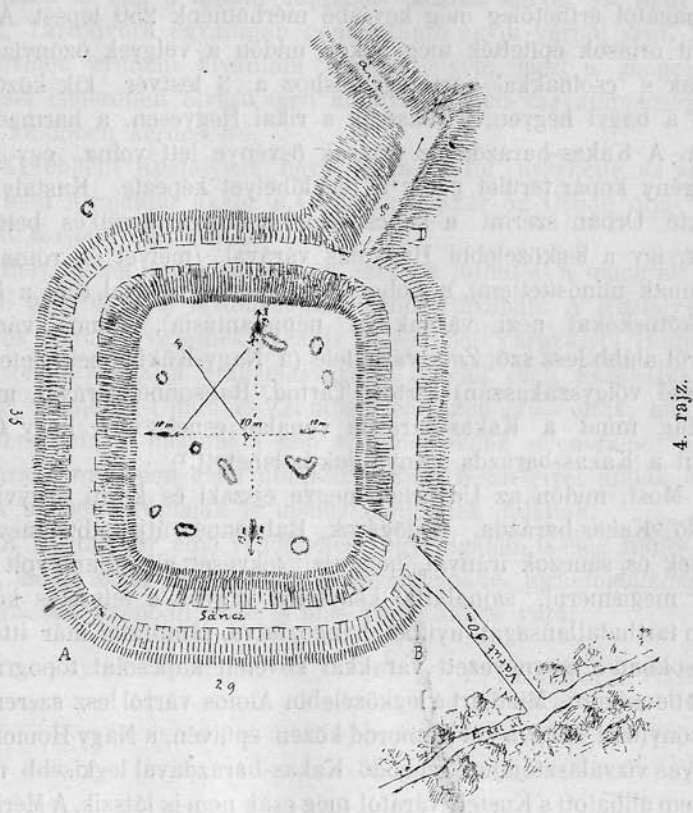
II. Kustaly vára a Lapjas tetőn a Rikától éjszakra

A Rika nyergétől éjszakra az erdők sűrűjében rejtőző hegyi vár felledezési érdeme határozottan az Orbán Balázsé. Az országútról is látszó Heveder Hegyese mögött következő Lapjas tetőn 750 méternyi magasságban csakis jó helyismerő kalauzzal (a minőnek Dersi József nyugalmazott unitárius lelkészt ismerhetém) találhatjuk fel. Orbán ugyan egy négyszögletű s egyik oldalán 20 lépés hosszú zömtornyot említ onnan s a 2 öl magas forró mészszel épült falat még épségben is találta volna. A széles sánczczal övezett körfalakat 250 lépés kerülettel találta volna Orbán.

Akármeekkora tisztelettel viseltetem is Orbán Balázs érdemei és páratlan lelkesedése iránt, sajnálattal constatálom, hogy méreteivel az általam szorgosan átvizsgált romhalmaz semmiben sem egyezik. Dersi Józseffel ugyan össze-vissza jártuk a kincésások pusztításától teljesen tellergatott romokat, de sem a zömtornyot, sem a körítő vastag falazatot nem constatálhattuk.

A Lapjashoz délfelől elvezető erdei útból balra kicsapó mély úton alig 50 méternyre érkezünk a hatalmas sánczolóssal elzárt vár területéhez. A mellékelt alaprajzról is kivehetőleg négyszögre alakított föld- vagy sánczvárat bármelyik oldalán kívülről 3 m. mély, 1 m. széles és 6 m. kimagasló sáncz fogta körül. (Lásd A—B szelvényt). Éjszak-keleti sarkán a hegynyakat 44 m. hosszúságban, 5 m. mély sánczczal vágták el, mely egy meredek és lefelé járhatatlan árokban végződik. Annak idején ezt az árkot palánkművel zárhatták el mégis. Úgy a körítő sánczok, mint ezen D-től kiinduló s a hegynyak elzárására készült sáncz felső szélessége 7 méter. A sáncz kivágása által hatalmasan izolálódott belterületet, mint említők a kincésások teljesen felforgatták. De sem az üregesítésekben, sem az értesülésünk szerint egy Kovács Áron nevű oklándi ember szerencsétlen vállalkozásából felszínre került törmelékhalmozban vastag mészszel rakott felmaradványok nem mutatkoznak, sőt határozottan merem állítani, hogy a várépítésnek ezen általam erdélyszerte számtalan helyről ismert és látott rendszere szerint azt hasztalan is keresnők itt. Maga a mély sáncz, annak gondos kiszélesítése illusztrálja, hogy az eredetileg palánkkal vagy faboronákkal elkülönített várterület legfőbb biztonságát és védelmét a sánczolatban

kereste és találta. De nem is volt sok beépíteni való terület ott, hisz, a mint láthatjuk a szélesség csak 10, a hosszúság 13 méter vagyis az egész belterület 130 négyszögmétert tesz. Ilyen formán

a védelmi arczonal a vártokok összesítésével 46 métert ad ki, vagyis a legvégső szükség esetében sem igen számíthatunk ide a szokásos 0.7 m. arczél feltételezésével 60 főnél több őrseget. És ez a 60 személy, a mint említők csakis végső szükség idejében szoronghatott a várterületen, mert rendes viszonyok közt felszerelés-

sel, élelmi és más készlettel ennyit sem fogadhatott volna be s ilyenkor a várórségnek kívül vagy állandó lakóhelyén kelle tanyáznia.

A vár sáncz szélessége kívül 29, hossza pedig 35 m. Lépéssel magától érthetőleg még kevésbé mérhetnénk 250 lépést. A rege szerint óriások építették még akkor, midőn a völgyek özönvíz alatt állottak s csolnakka¹⁾ járt egymáshoz a 3 testvér, kik közül az egyik a bágyi hegyen, a második a rikai Hegyesen, a harmadik itt lakott. A Kakas-barázda az óriások ösvénye lett volna, egy fű- és faszegény kopár terület pedig a tüzelőhelyet képezte. Kustaly vára képezte Orbán szerint a kapcsolatot a Rikán kívül és belül eső várak, így a legközelebbi Hagymás várával (melyet én római castellumnak minősítettem), a Zobor vagy Merke várával (hol a kirugó mészkőtuskókat nézi várnak a népphantásia), Álmos várához, melyről alább lesz szó, Zeta vára felé (a Nagy-Küküllőnek Zetelakon felül eső völgyszakaszán) Firtos, Tartod, Rabsonné várával, melyek állítólag mind a Kakas-barázda vonalán esnek, úgy, hogy Orbán szerint a Kakas-barázda irányítójuk is lehetett.¹⁾

Most, midőn az Udvarhelymegye éjszaki és keleti hegyvidékét átszelő Kakas-barázda, Ördögárok, Rabsonné útja stb. elnevezésű töltések és sánczok irányát, helyrajzi fekvését alkalmam volt tüzetesen megismerni, sajnálattal kénytelen vagyok e tetszetős közhiedelem tarthatatlanságát nyíltan hangoztatva, rámutatni már itt nagy vonásokban a megnevezett várakkal követelt kapcsolat topographiai lehetetlenségére. Mindjárt a legközelebbi Álmos várról lesz szerencsém bebizonyítani, hogy a két Homorod közén épülvén, a Nagy-Homorod és Vargyas vízvázasztójához szegődő Kakas-barázdával legkisebb nexusban sem állhatott s Kustély várától még csak nem is látszik. A Méretető ugyan a Kakas-barázdát Homorod-Karácsonyfalva felett megközelíti, de ott várnak híre-pora sem volt s a Kakas-barázda is szünetel azon az egész vonalon. Zetavára a Nagy-Küküllővel egyesülő *Deság* patak közti trachyt sziklatetőn szintén másnemű alkotás, a minőt Orbán Balázs is nem egy helyen kénytelen vala constatalni. Zetavára csúcsa azonban nem is nyújtja a leírt áttekintést Álmos és Kustélyvára felé. Firtosvára a Kakas-barázda vonalától 20 klm.-rel délebbre és kívül eső Firtoshegyen már ez okból sem tartozhatnék ide; de már Müller

¹⁾ Orbán B. Udvarhelyszék 234. lapján.

Frigyes, sőt Orbán is belátták annak más eredetét. Rabsonné és Tartodvára egymással szomszédosak ugyan (már nagy arányokban), de teljesen ki van a láttani kapcsolat köztük zárva, sőt mint látni fogjuk, Tartodvára egyáltalán nem látható egyik várból sem. Mind-
ezt röviden érinteni kívántam már e helyen, mert a geographiai fekvéssel ismeretlen olvasó igen könnyen az én szavahihetőséget teheti különben kérdéssé.

Egyébként Kustályvár nevét a kastélytól nyerhette és semmi jogot nem formálhat akkor a Custoshoz, akár az Orbán által feltételezett Kustély ősi névhez.

Helyzeténél fogva igenis nagy szerepe juthatott a maga idejében a rikai átjárók hadi biztonságának fenntartásában. A Kustalyvártól délre és éjszakra vezetnek ugyanis át egyfelől Vargyasról Homorod-Karácsonyfalvához a Hagymásvárnál, túlfelől (dél) Felső-Rákosról Oklánd, Homorod-Ujfalú és Zombor felé azon erdei utak, melyeket jó időben ma is használ a nép s a melyeknek ellenőrzését a Kakas-barázdának épen ezen utakhoz szabott részleteivel annak idején maguk az építő rómaiak is mellőzhetetlennek találták.

A Kustalyvár eme rendeltetése egymagában is elég fontos arra nézve, hogy azzal összefoglaló észrevételeinknél újra foglalkozunk.

Lássuk azonban most Almás vagy Álmos várát.

DR. TEGLÁS GÁBOR.